

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(37)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-22>**Пономаренко Людмила,**

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка,

l_ponomarenko12@ukr.net

ORCID ID: 0009-0009-1359-303X

**МАРК ТУЛЛІЙ ЦИЦЕРОН ПРО КОРУПЦІЮ
У РИМСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

У статті здійснено спробу вивчити промови Марка Туллія Цицерона на судових процесах і публічні виступи в сенаті з метою дослідження корупційних явищ у римському суспільстві Пізньої Республіки. Зазначено, що Цицерон звертав увагу на судову систему як найбільшу проблему римської держави та суспільства. Ним визначені основні зловживання в судочинстві, як-от: підкуп суддів та свідків, затягування розгляду справ, втручання посадових осіб у судові процеси, тиск на суддів. Автор промов акцентував увагу на ролі в корупційних діяннях високопосадовців, які часто обирались за допомогою підкупу виборців та, перебуваючи на посаді, своїми діями чи бездіяльністю розплачувались за послуги. Він вказував на цілу низку фінансових операцій під час виборів, пов'язаних із корупцією: перерахунок грошей на відповідний рахунок, зберігання грошей, персональне отримання коштів, передавання готівки іншій особі, посередницька діяльність. Високопосадовці також використовували свої можливості задля незаконного збагачення шляхом прямого здирництва, вимагання та шантажу, шахрайських способів отримання майна за допомогою доступу до державних документів, казнокрадства. Висвітлюється вплив корупції на суспільство Стародавнього Риму, що проявлялось у руйнації традиційних моральних стандартів, знеціненні поняття «чесності», свідомій бездіяльності політичних еліт. Зазначається, що сприйняття римськими громадянами та провінціалами корупційних діянь залежало від особистої вигоди. Існувала патрон-клієнтська система, за якої сторони були взаємозацікавлені в ухилянні від повинностей і підкупі високопосадовців задля вирішення власних проблем. Римляни негативно сприймали лише відкрите здирництво та демонстративне ігнорування законів. Римське суспільство раціонально оцінювало практичні результати боротьби із зловживаннями і не сподівалося на припинення хабарництва і поборів.

Ключові слова: корупція, Марк Туллій Цицерон, республіка, Стародавній Рим, суспільство.

Корупція як негативне явище в житті суспільства виникла разом із появою держави та існує уже декілька тисячоліть. У державах Стародавнього Сходу, полісах Стародавньої Греції робили спробу окреслити прояви корупції у своїх суспільствах і знайти способи боротьби із зловживаннями. Проте саме стародавні римляни вперше запропонували формулювання корупції, яке використовується до сьогодні. У перекладі із латинської мови *corruptio* – спокушання, підкуп, корупція, занепад, зрадливість, розлад¹. Римляни охарактеризували окремі види корупційних діянь у державі та здійснили на законодавчому рівні й практичній діяльності заходи протидії зазначеним негативним явищам. Значна частина проявів корупції, з якими мали справу римські громадяни, залишились актуальними до сьогодні.

Теоретико-методологічним проблемам дослідження корупції присвятили свої праці вітчизняні вчені, як-от М. І. Мельник (Мельник М. І., 2001; Мельник М. І., 2009), І. О. Ревак (Ревак О. І., 2011), Т. В. Ільєнок (Ільєнок Т. В., 2012), В. В. Нонік (Нонік В. В., 2019), В. Я. Цитряк

¹ Литвинов В. Д. *Латинсько-український словник*. Київ, 1998. С. 165.

(Цитряк В. Я., 2009), І. Ю. Чайка та Г. В. Дьомочка (Чайка І. Ю., 2021). Історичні витoki корупції, антикорупційні норми, розробку механізмів протидії корупції у стародавньому світі та Стародавньому Римі вивчали, зокрема, О. С. Бондаренко (Бондаренко О. С., 2021), В. О. Веклич (Веклич В. О., 2017), Г. Ю. Лук'янова (Лук'янова Г. Ю., 2020), К. В. Ростовська (Ростовська К. В., 2015). Проте маловивченою залишається проблема висвітлення корупції римськими авторами – сучасниками подій.

Метою дослідження є вивчення корупційних діянь у Стародавньому Римі шляхом опрацювання й аналізу промов Марка Туллія Цицерона, у яких він розкриває зловживання в державі, та сприйняття зазначених явищ римським суспільством.

Джерельною базою дослідження є промови Марка Туллія Цицерона, у яких висвітлюється корупційна діяльність у римському суспільстві періоду Пізньої Республіки. Серед них важливе місце посідає «Промова на захист Секста Росція із Амерій» (80 р. до н. е.), де Цицерон виступав у суді із захистом Секста Росція, якого безпідставно звинувачували у вбивстві свого батька та мали на меті конфіскувати його майно². «Промови проти Гая Верреса» (70 р. до н. е.) стосувалися намісника в провінції Сицилія Гая Верреса, якого звинувачували у зловживаннях на посаді, розкраданні суспільного майна та здирництві багатих власників³. «Промова про земельний закон народного трибуна Сервілія Рулла» (63 р. до н. е.) викривала спробу Сервілія Рулли за допомогою законодавства вирішити майнові питання впливових осіб⁴. У «Промовах проти Луція Сергія Катиліни» (63 р. до н. е.) Цицерон викривав змову Катиліни проти держави, характеризував високопосадовців щодо їхньої реакції на вказані події, що привели до бездіяльності в попередженні негативних тенденцій і загрожували функціонуванню державних органів⁵.

Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) – римський політичний діяч, оратор і філософ. З його іменем здебільшого пов'язують поняття красномовства й ораторського мистецтва. Він народився в Арпіно, що поблизу Рима, походив із родини вершників, хоча, як зазначав Плутарх, «мати Цицерона Гельвія була жінкою знатного роду і бездоганної поведінки»⁶. Прізвище ж Цицерон походило від латинського «ціцер» – горох, проте, за зауваженням Плутарха, «...перший, хто отримав це прізвище, був, очевидно, людиною визначною, тому що його нащадки не тільки не відмовилися від цього прізвища, а, навпаки, полюбили його, хоч воно правило багатьом за привід для насмішок»⁷. Цицерон отримав блискучу освіту, вивчав грецьку літературу та практикувався в ораторському мистецтві в Греції, у Римі навчався красномовству у знаменитих ораторів Антонія і Красса, вивчав теорію красномовства та римське право у популярного на ту пору юриста Квінта Муція Сцеволи Авгура. Ораторське мистецтво, моральні якості дали змогу Марку зробити блискучу кар'єру й отримати посади квестора, претора, сенатора, а пізніше і консула (63 р. до н. е.). Під час своєї кар'єри на державних посадах Цицерон написав цілу низку праць, присвячених теоретичним проблемам державотворення, морально-філософські трактати, праці з ораторського мистецтва, промови. Для дослідження проблеми корупції у римському суспільстві інформативними та цінними є саме його промови на судових процесах, у сенаті та інші публічні виступи. У своїх промовах Цицерон, маючи яскраві ораторські здібності, емоційно, аргументовано, з посиланням на документи та свідків, у доступній для всіх

² Марк Туллій Цицерон. Речь в защиту Секста Росция из Америк. *Марк Туллий Цицерон. Речь в двух томах.* Т. 1 (81–63 гг. до н. э.). Пер. В. О. Горенштейна. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1962. С. 5–44 (далі: Цицерон. Промови. Секст Росцій).

³ Марк Туллій Цицерон. Речь против Гая Верреса. Марк Туллій Цицерон. *Там само.* С. 44–167 (далі: Цицерон. Промови. Гай Веррес).

⁴ Марк Туллій Цицерон. Речь о земельном законе народного трибуна Публия Сервилия Рулла. Марк Туллій Цицерон. *Там само.* С. 249–281 (далі: Цицерон. Промови. Сервілій Рулл).

⁵ Марк Туллій Цицерон. Речь против Луция Сергия Катилины. Марк Туллій Цицерон. *Там само.* С. 292–330 (далі: Цицерон. Промови. Луцій Сергій Катиліна).

⁶ Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Дніпро, 1991. Плутарх. Цицерон. I (далі: Плутарх. Цицерон).

⁷ Там само.

римських громадян формі, незалежно від їхнього походження, викривав усі негативні явища в суспільстві, які мали корупційні ознаки.

Найперше, на що звертав увагу Цицерон, характеризуючи корупційні прояви в римському суспільстві, – це судова система, яка давала можливість уникнути покарання для багатьох зловмисників. Найбільш докладно, з використанням конкретних прикладів він розкрив сутність наявної судової системи на прикладі процесу проти Верреса. Гай Веррес був намісником у Сицилії і ввійшов в історію як високопосадовець, що максимально використав свої повноваження, щоб грабувати місцеве населення, привласнювати предмети мистецтва, організовувати підкуп вищих магістратів і судових органів. Цицерон зазначав, що «...утвердилась згубна для держави думка, яка поширена не тільки в Римі, але і серед іноземних народів, що при нинішніх судах жодна людина, яка має гроші і якою б винуватою вона не була, не може бути засуджена»⁸. Для уникнення покарання існувало безліч засобів. Найбільш поширеним був прямий підкуп суддів, де, зокрема, Веррес «...підкупив наявний склад суддів за великі гроші»⁹. Найімовірніше, ця система була досить поширена, оскільки він і не приховував, що буде так діяти, «...розповідаючи про свої задуми всім і кожному»¹⁰, та «купив навіть час для суду над собою, щоб простіше було купувати все інше»¹¹. На цілком законних підставах використовувались усілякі махінації з перебігом розслідування, щоб зруйнувати або затягнути розгляд справи, не даючи можливості вчасно й неупереджено провести з'ясування обставин, пов'язаних із злочином¹². Неабияке значення мало і втручання посадових осіб у судові процеси та тиск на суддів. Зокрема, Веррес, перебуваючи на посаді, безпосередньо контролював суд і без його схвалення не відбувалося жодного вироку, внаслідок чого майно багатьох власників було відчужено судовими рішеннями, «...злочинці за гроші звільнялись від відповідальності, а шановані громадяни, яких звинувачували заочно, без розгляду справи були засуджені»¹³. У корупційні діяння були залучені і представники найвищих магістратур, зокрема консули, яким спочатку безпосередньою участю та коштами допомагали обиратись на посади або яких підкуповували грошима, натомість за підтримку вони отримували майбутні переваги. Така протекція та відвертий захист зі сторони високопосадовців, як свідчив Цицерон, були звичайним явищем, оскільки їх не приховували і навіть ними хизувалися, відкрито ігноруючи закон: «Тепер уже очевидно, що правосуддя не існує, звинувачуваний... після того як його захисника обрали консулом, уже вважається виправданим»¹⁴. У судах навіть існувала вартість вирішення тих чи інших проблем. Цицерон цитує Квінта Калідія, який сказав, «що преторія непристойно засудити, не отримавши за це хоча б 300 000 сестерційів»¹⁵. Причому кошти можна було отримати одразу від двох сторін: «...сенатор, який був суддею, при слуханні однієї ж і тієї справи, взяв гроші і від звинувачуваного, щоб розподілити їх між суддями, і з обвинувача, щоб засудити звинувачуваного»¹⁶.

Підкуп і використання впливу посадових осіб відбувалися не тільки під час судових процесів. Сам процес виборів дуже часто супроводжувався корупційними діями, зокрема підкупом виборців із метою отримати бажану посаду або нашкодити опоненту. Цицерон наводить приклад, що бажання завадити обранню його еділом коштувало для зацікавлених осіб 500 000 сестерційів¹⁷. Для проведення успішної виборчої кампанії претенденти на посади формували цілі групи осіб, яких Цицерон називав «роздавачами грошей», вони обходили триби, агітуючи за

⁸ Цицерон. Промови. Гай Веррес. I, 1.

⁹ Там само. VI, 16.

¹⁰ Там само, II, 5.

¹¹ Там само. III, 8.

¹² Там само. II, 6.

¹³ Там само. V, 13.

¹⁴ Там само. VII, 20.

¹⁵ Там само. XIII, 38.

¹⁶ Там само. XIII, 39.

¹⁷ Там само. VIII, 23.

потрібних людей¹⁸. Він вказував на цілу низку фінансових дій під час виборів, пов'язаних із корупцією: переведення, зберігання грошей, персональне отримання коштів, передавання коштів іншій особі, посередницька діяльність¹⁹. Судячи з усього, чесні вибори в період Пізньої Республіки стали явищем унікальним, тому що Цицерон із гордістю говорив, що «...я обраний в консули не стараннями впливових осіб та за виняткового впливу меншості, а за рішенням всього римського народу...»²⁰. На думку Г. Ю. Лук'янової, підкуп виборців у Стародавньому Римі набув такого поширення, що деякі римські громадяни почали сприймати одержані ними суми як законну платню (Лук'янова Г. Ю., 2020, с. 23). Римські громадяни, які таким чином отримували посади, повинні були своїми діями чи бездіяльністю розплачуватись за надані їм послуги: «...обрані консулами завдяки його стараннями... тому обидва консули і голова суду – угодні люди»²¹. Крім того, Цицерон вказував, що перебування на посаді в цей період потребувало розподілу нечесно отриманих коштів, тому «...кожен бере стільки, щоб вистачило йому самому, його покровителям та заступникам, претору і суддям»²².

Автор промов, де викривалися корупційні дії високопосадовців та їхнього найближчого оточення, висвітлював також і методи незаконного збагачення. Судячи з наведених прикладів, існувала ціла система отримання коштів, рухомого та нерухомого майна як цілком законним шляхом, так і всілякими махінаціями та відвертим пограбуванням громадян і провінціалів.

Протягом існування Римської республіки, крім її останнього століття, громадське землеволодіння залишалось основним видом власності на землю. За зауваженням Є. О. Харитонова, весь цей період також точилася боротьба за те, щоб змінити або зберегти систему землеволодіння. Проте зміцнення Римської держави, зростання громадського земельного фонду привело до розширення практики надання земельних ділянок із його складу приватним особам (Харитонов Є. О. 2016, с. 9). Для захисників республіканських традицій, до яких належав і Цицерон, будь-які посягання на зміну земельної власності вважалися неприйнятними, якщо за ними стояли ще й приватні інтереси конкретних осіб. У 63 р. до н. е. народний трибун Сервілій Рулл розробив законопроект, який передбачав забезпечення землею малоземельних громадян в новозаснованих колоніях у Кампанії, завдяки продажу державних земель у провінціях та отриманій військовій здобичі. У законопроекті передбачалося створення комісії з десяти децемвірів із широкими фінансовими, судовими й адміністративними повноваженнями. Цицерон уже спостерігав за практикою проведення попередніх аграрних реформ, зокрема й надання земельних ділянок малозабезпеченим громадянам за реформами Тиберія Гракха. Пізніше Плутарх так охарактеризував її результати: «Багачі, що раніше були сусідами бідняків, за допомогою підставних осіб стали орендувати ділянки бідняків самі і врешті-решт уже відкрито зайняли більшу частину ділянок»²³. Цицерон у своїх промовах про земельний закон розкрив, у чиїх інтересах був цей законопроект і яким чином ним можна було скористатися для покращання фінансового становища окремих осіб. Автор промови акцентував увагу на тому, що під гаслом блага для народу суспільство вводять в оману: «...вам не дають нічого, але певним людям віддають все... багатства приватних осіб збільшують... державну скарбницю спустошують...»²⁴. Цицерон висвітлив і механізм використання закону з вигодою для певних громадян. Він зазначав, що виділена земля буде оформлена на підставних осіб, а реально нею користуватимуться зовсім інші власники. Із часом ці землі будуть об'єднані у великі маєтки, якими володітимуть лише декілька землевласників. Окрім

¹⁸ Цицерон. Промови. Гай Веррес. IX, 25.

¹⁹ Цицерон. Промови. Гай Веррес. XII, 36.

²⁰ Цицерон. Промови. Сервілій Рулл. I, 7.

²¹ Цицерон. Промови. Гай Веррес. X, 29.

²² Там само. XIV, 41.

²³ Плутарх, Цицерон. VIII.

²⁴ Цицерон. Промови. Сервілій Рулл. VI, 15.

того, на його думку, закон також буде використаний для легального оформлення земельної власності, отриманої під час проскрипцій Сулли²⁵. Цицерон вважав, що надзвичайні повноваження децемвіра дозволяють використовувати цей статус із великою користю для себе, бо він «...наділений вищим імперієм, необмеженою судовою владою... ніхто не може викликати його в суд...», а тому «...це все задумано, проведено тільки для того, щоб встановити... владу над доходами, всіма провінціями, над всією державою...»²⁶.

Автор промов викрив ще одне явище корупції – шахрайський спосіб отримання майна за допомогою фальсифікації, тобто внесення інформації минулою датою до державних документів. Перший судовий процес у 80 р. до н. е., у якому брав участь Цицерон, стосувався захисту Секста Росція, у якого хотіли відібрати майно за підробленими документами. Восени 81 р. до н. е. був убитий багатий римський громадянин Секст Росцій. Його родичі у змові з впливовим вільновідпущеником Сулли Хрісогоном внесли ім'я Секста до проскрипційних списків, хоча вони були закриті ще в червні. Як вказував Плутарх, у цей час Хрісогон купив мастки Росція всього за дві тисячі драхм, коли, за словами його сина, теж Секста Росція, вони коштували 250 талантів. Сина Росція звинуватили в батьковбивстві, усі від нього відвернулися, злякавшись жорстокості Сулли²⁷. Цицерон, якому тоді було 26 років, не побоявся виступити проти впливових осіб та викрити всі їхні махінації. У своїй промові він звертав увагу на той факт, що змовники за відсутності фактів для звинувачення використали своє становище в державі: «Хрісогон дуже впливовий, і Сексту Росцію захисників не знайти, ні про продаж майна та підробку документів ніхто навіть не заікнеться»²⁸. Під час судового процесу підкуплені свідки та обвинувачі вели себе впевнено, маючи захист поважних осіб. Проте Цицерону завдяки його ораторському мистецтву та представленим фактам вдалося виграти цю справу, під час розгляду якої було проігноровано могутність Хрісогона. Його «...судді слухали уважно, а народ обурений»²⁹. Попри позитивні результати суду, Цицерону все ж таки довелося виїхати до Греції, щоб уникнути переслідування високопоставленого Хрісогона.

Значна частина промов Цицерона стосувалася викриття способів, які посадові особи використовували, щоб отримати матеріальні та фінансові надбання. Найбільш поширеними були вимагання та грабунок. Зокрема, Веррес як намісник Сицилії відкрито грабував місцеве населення: «...у всій Сицилії не було жодної срібної... коринфської... делоської вази, жодного предмета із золота чи слонової кістки... картини, яких би він не розшукав... і якщо вони сподобались, не забрав собі»³⁰. Причому Веррес навіть не робив спроби дотримуватися видимої законності за допомогою купівлі-продажу предметів мистецтва, настільки був упевнений у своїй безкарності: «...він поводив себе як людина... яка ніколи не буде звинувачувана... він робив це не таємно, а відкрито... в силу свого імперія та влади», внаслідок чого «...своїми наказами пограбував все місто, будинок за будинком»³¹. Інколи речі все ж таки купувались, але це було «...грабунком, а не купівлею, якщо власнику не можна продати своє майно на власний розсуд... а особа наділена... владою... візьме собі любую річ, продається вона чи ні, за тією ціною, якою захоче»³². У таких зловживаннях часто використовувався шантаж як метод отримання коштів. Під приводом звинувачення багатих громадян у вчинках, які вели до кримінальної відповідальності, зокрема участі в заколотах, пропонувалось відкупитися грошима³³. Казнокрадство як спосіб нажитися за кошт держави також всюди використовувалося для збагачення

²⁵ Цицерон. Промови. Сервілій Рулл. XXVI, 69, XXVIII, 78.

²⁶ Там само. VI, 15; XXXVI, 99.

²⁷ Плутарх. Цицерон. III.

²⁸ Цицерон. Промови. Секст Росцій. X, 28.

²⁹ Там само. XXII, 60.

³⁰ Цицерон. Промови. Гай Веррес. Книга 4, I, 1.

³¹ Там само. XXII, 49; XXIV, 53.

³² Там само. V, 9.

³³ Там само. VII, 17; VIII, 18; IX, 24.

посадових осіб. Поширеним було зловживання під час сплати податків та інших обов'язкових зборів у залежних від Риму общин. Зокрема, Цицерон наводив приклад, коли мамертинців за відповідну плату звільнили від військової повинності та від постачання хліба до Рима, а іншим общинам додатково визначили зобов'язання, щоб надолужити недостачу³⁴. Привласнювалися кошти, які виділялися союзними общинами на утримання війська і флоту. У Сицилії була розроблена ціла схема збагачення, яку висвітлив Цицерон, назвавши її «морською справою», бо можна було «...*брати гроші з міських общин за звільнення від повинностей постачати матросів; за 600 сестерційів відпускати матросів у відпустку; всі кошти, які повинні були виплачені відпущеним морякам, привласнити, а решті – обмежити законні виплати*»³⁵. Можна було нажитися і за коштів будівництва морських кораблів, яких римляни потребували, оскільки вели в цей час постійні війни. Цицерон звинувачував Верреса в тому, що «...*справою флоту він займався, маючи на увазі не оборону провінції, а привласнення коштів під приводом будівництва кораблів*»³⁶. Причому, маючи впевненість у своїй безкарності, Веррес сприймав небезпеку суду залежно від кількості награваного: чим більше накопиченого багатства, тим менша небезпека. «*Все це відбувалось не таємно, через друзів чи посередників, а відкрито... завдяки імперію та владі*»³⁷.

Цицерон звертав увагу і на відсутність будь-яких моральних норм у високопосадовців, оскільки вони не гребували наживатись навіть за коштів храмів, тобто, займалися святотатством. Він вказував, що «...*у міських книгах Сиракуз... які знаходились у таємному відділенні ерарія... було точно записано, що пропало із храму Міневри, що – із храму Юпітера, що – із храму Лібера*»³⁸. Приватне життя осіб наділених владою також було далеке від моральних норм. Вони оточували себе сумнівними друзями – учасниками пиятик, жінками, з якими проводили час. Жінок для утіх могли обирати, використовуючи свій статус. Зокрема, Цицерон про Верреса свідчив, що «...*серед міст... не було жодного, де б він не вибрав для себе жінки із знатної сім'ї, яка повинна була задовольняти його хтивість*»³⁹. Таке сумнівне оточення дуже часто впливало на прийняття рішень: «...*жоден із мешканців муніципій не був таким простим, щоб не знати, що всі судові рішення міського претора залежать від волі і думки розпусниці Хелідони...*»⁴⁰. Загалом Цицерон відзначав вплив знатних і красивих жінок, які керували Верресом протягом трьох років його претури⁴¹. Вплив корупції в житті римського суспільства призводив до посилення правил поведінки, які не відповідали традиційним нормам. Деградація окремих індивідів, на думку В. О. Веклич, спричиняла невідповідність становищу, яке вони посідали в суспільстві. Деградація ж владних еліт призводила до виникнення неправових і руйнівних тенденцій у політичному житті держави (Веклич В. О., 2017, с. 6). Про занепад моральних цінностей, зокрема чесності та вірності високопосадовців, Цицерон вказував у «Промові проти Луція Сергія Катиліни». Він звинувачував сенат і вищих магістратів у свідомій бездіяльності, що може привести до загибелі держави: «*Сенат все розуміє, консул бачить... а він (Катиліна) приходить в сенат, бере участь у обговоренні державних справ... а ми, хороші мужі, уявляємо, що виконуємо свій обов'язок перед державою...*»⁴². Цицерон у цій ситуації не спростовував і своєї відповідальності як консула: «...*серед нас знаходяться люди, які бажать загибелі міста... я консул, їх бачу... навіть пропоную їм висловити свою думку про становище держави*

³⁴ Цицерон. Промови. Гай Веррес. XXI, 52, 53.

³⁵ Там само. XXIV 61, 62.

³⁶ Там само. XVII, 43.

³⁷ Там само. XXII, 49.

³⁸ Там само. LXIII, 140.

³⁹ Там само. X, 28.

⁴⁰ Там само. XIII, 34.

⁴¹ Там само. X, 28.

⁴² Цицерон. Промови. Сергій Катиліна. I, 3.

і все ще не наважуюсь вразити словом тих людей, яких необхідно було знищити мечем. Що за часи, що за мораль»⁴³.

Корупційні дії посадових осіб римські громадяни та мешканці провінцій сприймали залежно від конкретної ситуації, яка стосувалася їх особисто. За зауваженням В. О. Веклич, загальне правове розуміння корупції у Стародавньому Римі узгоджувалося з моральними й етичними нормами. Корупція була практично непомітною з урахуванням традиційних «шаблонів» дарування, прихильності і заступництва, за допомогою яких забезпечувалася стійкість соціальних позицій римської еліти (Веклич В. О., 2017, с. 5). Якщо в суспільстві виявлялося відкрите здирництво, зловживання посадою з метою нажитися за кошт інших громадян, то реакція суспільства була негативною. Зокрема, мешканці з великим осудом сприймали суд над Росцієм, відкриті грабежі сицилійського населення намісником Верресом. Зате патрон-клієнтську систему, за якої сторони були взаємозацікавлені в ухилянні від повинностей, підкупі високопосадовців задля вирішення власних проблем, суспільство сприймало з розумінням. Зокрема, Цицерон вказував, що мешканців міста Месани Веррес звільняв протягом трьох років від усіх повинностей, натомість територія міста використовувалася для приховування накопиченого майна, яке таємно вивозилося на кораблях. Представник їхньої громади виступив із похвальною промовою у суді на користь Верреса, хоча дуже добре знав про його діяльність⁴⁴. Навіть казнокрадство у сприйнятливих, на їхню думку, розмірах не вважалося великим проступком. Цицерон зазначав, що римське населення передбачало таку ситуацію як окремий випадок, де *«...кожен намісник буде брати собі стільки, скільки достатньо для нього і для його дітей»⁴⁵*. Проте провінціали, на думку Цицерона, були незадоволені законом про хабарництво та судовими процесами над здирниками, бо вважали, що внаслідок таких дій вимагання наберуть більших розмірів, оскільки звинуваченому потрібно буде платити покровителям і суддям. Римське суспільство раціонально оцінювало практичні результати боротьби із зловживаннями і не сподівалося на припинення хабарництва та поборів. Саме явище корупції не викликало у римських громадян і провінціалів великого осуду, не сприймалися тільки занадто великі грабежі мешканців і відверте та демонстративне ігнорування законів.

Таким чином, Марк Туллій Цицерон, аналізуючи матеріали та перебіг подій у судових процесах і політичному житті Риму, учасником яких він був у період Пізньої Республіки, виокремив та висвітлив у своїх промовах корупційні прояви, які набули поширення в римському суспільстві. До корупційних діянь автор промов відносив: підкуп суддів, підробку документів, отримання коштовних подарунків, шахрайське отримання майна, відкриті вимагання, зловживання посадовими обов'язками з метою отримання незаконного прибутку, підкуп виборців, хабарництво, використання законодавчої діяльності в корисливих інтересах. На його думку, зазначені явища відбувалися на фоні відносно толерантного ставлення суспільства до таких проявів та певної моральної деградації політичних еліт республіканського Риму. У процесі подальшого дослідження теми варто звернути увагу на докладне вивчення політичної корупції, яка в цей період призвела до руйнації демократичних принципів формування органів влади.

Список літератури

1. Бондаренко О. С., 2021. Ретроспективний аналіз походження корупції як явища та ступінь впливу історичного аспекту на формування сучасного поняття «корупція». *Правові горизонти*. Вип. 26 (39). Суми. 7–11.
2. Веклич В. О., 2017. Історичний досвід щодо протидії корупції за часів Стародавнього Риму і його значення за умов пострадянського корупційного середовища. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. Ч. 1. Дніпро. 3–7.

⁴³ Цицерон. Промови. Сергій Катиліна. I, 2; IV, 9.

⁴⁴ Цицерон. Промови. Гай Веррес, VIII, 17; X, 23.

⁴⁵ Там само. X, 9; XIV, 41.

3. Ільєнок Т. В., 2012. Історико-правові витоки поняття корупції. *Держава та регіони*. № 3. Запоріжжя. 51–56.
4. Ревак І. С. (ред.), 2011. *Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження*. Львів: ЛьвДУВС.
5. Литвинов О. М., 2012. Про культурно-національні аспекти проблеми корупції. *Економіка та право*. № 3. Київ. 167–172.
6. Лук'янова Г. Ю., 2020. Проблематика протидії корупції в стародавньому світі. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. № 10. Т. 3. Херсон. 21–25.
7. Маложон О. І., 2016. Юриспруденція в давньому Римі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №6. Т. 1. Дніпро. 3–6.
8. Мельник М. І., 2001. *Корупція: сутність, поняття, ознаки, заходи протидії*. Київ: Атіка.
9. Мельник М. І., 2009. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. *Національна безпека і оборона*. № 7. Київ. 67–72.
10. Нонік В. В., 2019. Дослідження сутності та трактування поняття «корупція»: еволюційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. № 3. Миколаїв. 99–105.
11. Нонік В. В., 2016. Савіцький В. В. *Корупція як елемент державного управління в стародавніх цивілізаціях*. Дніпро. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1017> (07.02.2025).
12. Ростовська К. В., 2015. Історичні аспекти виникнення корупції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. Вип. 20. Харків. 85–87.
13. Самойлович А. А. *Загальна характеристика історичного стану запобігання та протидії корупційним правопорушенням*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/17.pdf> (06.02.2025).
14. Харитонов Є. О., 2016. Формування концепту права приватної власності у Стародавньому Римі. *Часопис цивілістики*. Вип. 21. Одеса. 8–13.
15. Цитряк В. Я., 2009. Корупція та хабарництво: проблеми визначення та співвідношення понять. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. № 47. Одеса. 96–102.
16. Чайка І. Ю., 2021. Дьомочка Г. В. Феномен корупції: особливості міждисциплінарного аналізу. *Право та державне управління*. № 1. Запоріжжя. 154–160.

Lyudmyla Ponomarenko

MARCUS TULLIUS CICERO ON CORRUPTION IN ROMAN SOCIETY

In the article an attempt is made to study the speeches of Marcus Tullius Cicero at court trials and his public speeches in the senate with the aim of investigating corruption phenomena in the Roman society of the Late Republic. It is noted that Cicero considered the judicial system as the biggest problem of the Roman state and society.

He identified the main abuses in the judiciary, such as: bribing judges and witnesses, delaying the consideration of cases, interference of officials in court proceedings, pressure on judges. The author of the speeches focused on the role of high-ranking officials in corrupt practices, who were often elected by bribing the voters and, while in office, paid for the services by their actions or inaction. He pointed to a whole series of financial transactions during the elections related to corruption: transfer of money to the appropriate account, storage of money, personal receipt of funds, transfer of cash to another person, intermediary activity. High-ranking officials also used their opportunities for illegal enrichment through direct extortion, extortion and blackmail, fraudulent methods of obtaining property through the access to state documents, and embezzlement. The impact of corruption on the society of Ancient Rome is highlighted, which was manifested in the destruction of traditional moral standards, the devaluation of the concept of "honesty", and deliberate inactivity of political elites.

It is noted that the perception of corrupt acts by the Roman citizens and provincials depended on their personal gain. There was a patron-client system in which the parties were mutually interested in evading duties and bribing high-ranking officials to solve their own problems. The Romans negatively perceived only open extortion and demonstrative disregard of laws. The Roman society rationally evaluated practical results of the fight against abuses and did not expect bribery and extortion to end.

Key words: corruption, Marcus Tullius Cicero, republic, Ancient Rome, society.

References

1. Bondarenko O. S., 2021. Retrospektyvnyi analiz pokhodzhennia koruptsii yak yavyscha ta stupin vplyvu istorychnoho aspektu na formuvannia suchasnoho poniattia "koruptsiia" [Retrospective analysis of corruption origin as a phenomenon and the degree of influence of a historical aspect on the formation of the modern concept of "corruption"]. *Pravovi horyzonty*. Vyp. 26 (39). Sumy. 7–11. (In Ukrainian).
2. Veklych V. O., 2017. Istorychnyi dosvid shchodo protydii koruptsii za chasiv Starodavnoho Rymu i yoho znachennia za umov postradianskoho koruptsiinoho seredovyscha [Historical experience in combating corruption in the times of Ancient Rome and its significance in the post-Soviet corruption environment]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Spetsvypusk. Ch. 1. Dnipro. 3–7. (In Ukrainian).
3. Ilienok T. V., 2012. Istoryko-pravovi vytoky poniattia koruptsii [Historical and legal origins of the concept of corruption]. *Derzhava ta rehiony*. № 3. Zaporizhzhia. 51–56. (In Ukrainian).
4. Revak I. O. (ed.). *Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhenia* [Corruption: theoretical and methodological foundations of research]. 2011. Lviv: LvDUVS. (In Ukrainian).
5. Lytvynov O. M., 2012. Pro kulturno-natsionalni aspekty problemy koruptsii [On the cultural and national aspects of the problem of corruption]. *Ekonomika ta pravo*. № 3. Kyiv. 67–172. (In Ukrainian).
6. Lukianova H. I., 2020. Problematyka protydii koruptsii v starodavnomu sviti [The problem of combating corruption in the ancient world]. *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal* № 10. Kherson, T. 3. 21–25. (In Ukrainian).
7. Malozhon O. I., 2016. Yurysprudentsiia v davnomu Rymi [Jurisprudence in ancient Rome]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 6. T. 1. Dnipro. 3–6. (In Ukrainian).
8. Melnyk M. I., 2001. *Koruptsiia: sutnist, poniattia, oznaky, zakhody protydii* [Corruption: essence, concept, characteristics, countermeasures]. Kyiv: Atica. (In Ukrainian).
9. Melnyk M. I., 2009. Politychna koruptsiia: sutnist, chynnyky, zasoby protydii [Political corruption: essence, factors, means of counteraction.]. *Natsionalna bezpeka i oborona*. № 7. Kyiv. 67–72. (In Ukrainian).
10. Nonik V. V., 2019. Doslidzhennia sutnosti ta traktuvannia poniattia "koruptsia": evoliutsiinyi aspekt [Research of the essence and interpretation of the concept of "corruption": an evolutionary aspect]. *Investytzii: praktyka ta dosvid*. № 3. Mykolaiv. 99–105. (In Ukrainian).
11. Nonik V. V., 2016. Savitskyi V. V. *Koruptsiia yak element derzhavnoho upravlinnia v starodavnikh tsyvilizatsiiakh* [Corruption as an element of public administration in ancient civilizations]. Dnipro. [Online]: Available from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1017> [Accessed: 07.02.2025]. (In Ukrainian).
12. Rostovska K. V., 2015. Istorychni aspekty vynyknennia koruptsii [Historical aspects of corruption appearance]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Pravo"*. Vyp. 20. Kharkiv. 85–87. (In Ukrainian).
13. Samoilovych A. A. *Zahalna kharakterystyka istorychnoho stanu zapobihannia ta protydii koruptsiinym pravoporushenniam* [General characteristics of a historical condition of preventing and counteracting corruption offenses]. [Online]: Available from: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/17.pdf> [Accessed: 06.02.2025]. (In Ukrainian).
14. Kharytonov Ye. O., 2016. Formuvannia kontseptu prava pryvatnoi vlasnosti u Starodavnomu Rymi [Formation of the concept of private property in Ancient Rome]. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 21. Odesa. 8–13. (In Ukrainian).
15. Tsyriak V. Ya., 2009. Koruptsiia ta khabarnytstvo: problemy vyznachennia ta spivvidnoshennia poniat [Corruption and bribery: problems of the definition and correlation of the concepts]. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk naukovykh prats*. № 47. Odesa. 96–102. (In Ukrainian).
16. Chaika I. Yu., 2021. Domochka H. V. Fenomen koruptsii: osoblyvosti mizhdystsyplinarnoho analizu [The phenomenon of corruption: specifics of interdisciplinary analysis]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1. Zaporizhzhia. 154–160. (In Ukrainian).